

Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Journal of Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences

e-ISSN: 2667-4785

December / Aralık 2020, 3 (2): 184-209

Namazların Müstehap Vakitleri (Fukahânın İhtilafı Üzerinden Müdellel Bir İnceleme)

Mustahabb Times of Salâts (A Research on The Conflict of Fiqh Scholars)

Faruk Emrah Oruç

Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı
Dr., University of Afyon Kocatepe Faculty of Islamic Sciences
Department of Islamic Law
Afyonkarahisar, Turkey
ebuhasen@gmail.com

ORCID orcid.org/0000-0003-4008-7967

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 21 September / Eylül 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 1 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 3

Issue / Sayı: 2

Pages / Sayfa: 184-209

Plagiarism/ İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Afyon, 03100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akid>

Namazların Müstehap Vakitleri (Fukahânın İhtilafı Üzerinden Müdellel Bir İnceleme)

Öz

Müslümanlar'ın günde beş kez eda ettiği namazlar, belirli vakitlere tayin edilmiştir. Vakti girmeden kılınan namaz sahih olmadığı gibi vakti çıktıktan sonra kılınan namaz da sahih değildir. Namazların geçerliliğini ortaya koyan bu vakitlerden başka, namazın içinde edasının müstehap veya mekruh olduğu zaman dilimleri de vardır. Kur'ân'da açık bir şekilde geçmeyen hem namaz vakitleri hem de müstehap vakitler, fukahâ tarafından ilgili hadisler ışığında tespit edilmiştir. Bu konudaki hadislerin bazıları tüm namazların müstehap vakti ile ilgili umum hüküm ihtiva ederken bazıları ise hususen bir namazın müstehap vakti hakkında varit olmuştur. Fukahânın müstehap vakitlere dair görüşlerinin incelendiği bu çalışma ile bir anlamda onların hüküm çıkarmada kullandıkları yöntemlere işaret edilmiş olacaktır. Zira aynı konu ile ilgili birbiriyle zahiren çelişir gibi görünen rivayetler bulunmaktadır. Herhangi bir konuyla ilgili nasları göz önüne alarak hepsinin anlamını içerecek şekilde bir hükme ulaşan âlimler, rivayetler arasındaki zahirî çelişkiyi gidermek için birçok yöntem kullanmışlardır. Müstehap vakitler hakkındaki hükümler de buna örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İbadetler, Namaz, Namaz Vakitleri, Müstehap Vakitler.

Mustahabb Times of Salāts (A Research on The Conflict of Fiqh Scholars)

Abstract

The salāts that Muslims perform five times a day are assigned to certain times. Just as the salāt performed before its time is not valid, the salāt performed after its time is not valid either. Apart from these times, which reveal the validity of salāts, there are also periods of time in which the manner of salāt is mustahabb or makruh. Both salāt times and mustahabb and makruh times are not clearly mentioned in the Qur'ân. These times have been determined by fiqh scholars in the light of the relevant hadiths. While some of the hadiths on this subject contain general decrees about the mustahab time of all salāts, some of them mention specifically about the mustahab time of a certain salāt. On any subject such as this, scholars reach a verdict that includes the meaning of all the inference by taking into account the relevant texts, for this purpose they use many methods to eliminate the apparent contradiction between the narrations. In this study, the views of the fiqh scholars and the disagreements between them on the mustahab times will be examined and the methods used by them in making these judgments will be also pointed out.

Keywords: Fiqh, Prayers, Salāt, Salāt Times, Mustahabb Times.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in İslâm Dini'nin ayakta durmasını ona bağladığı,¹ gözünün nuru olarak nitelediği² ve kalbindeki iman gereği her Müslümanın günde beş kez eda ettiği namazlar, belirli

¹ İlgili rivayet için bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İmam Ahmed, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 36/345; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1977), "İmân", 8; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Fiten", 12.

² İlgili rivayet için bk. İmam Ahmed, *el-Müsned*, 19/305; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994), "İşratü'n-nisâ", 1.

vakitlere tayin edilmiştir. Başlangıç ve bitiş itibarıyla bu vakitler Kur'ân-ı Kerîm'de sarahaten geçmemektedir. “Güneşin (öğle vaktinde batıya doğru) kaymasından gecenin karanlığına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da böylece eda et. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”³ mealindeki ayette bir günde eda edilmesi gereken namazlara işaret edilmiş olmakla birlikte bu namazların kaç vakit olduğuna, vaktinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair açıklama bulunmamaktadır. “Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih (ve tesbih) edin (namaz kılın). Göklerde ve yerde hamd O'nadır. Gündüzün sonunda da öğle vaktine ulaştığınızda da (Allah'ı tenzih ve tesbih edin; namaz kılın).”⁴ mealindeki ayet de böyledir.

Ayetlerde açıkça ifade edilmeyen bu hususu Hz. Peygamber'in Sünnet'i beyan etmiştir.⁵ Fikhî mezheplerin her biri de ilgili hadislerden çıkarımla namaz vakitlerinin başlangıç ve bitişini belirlemiştir. Bu konuda İmâm-ı Âzam'ın (v. 150/767) öğle ile akşam namazı vaktinin bitişine hakkındaki farklı görüşü hariç fukahâ genel olarak⁶ hemfikirdir. Müstehap vakitlere geçmeden önce namaz vakitlerinin başlangıç ve bitiş sürelerine kısaca değinmek isabetli olacaktır.

Sabah namazının vakti fecr-i sâdıktan⁷ doğuşu ile başlar ve güneş doğmadan az önceye kadar devam eder. Öğle namazının vakti güneşin zevâli, yani tam tepe noktasından batıya doğru kayması ile başlar; İmâm-ı Âzam'dan bir rivayete, İmam Mâlik (v. 179/795), İmam Ebû Yûsuf (v. 182/798), İmam Muhammed (v. 189/805), İmam Şâfiî (v. 204/820) ve İmam Ahmed'e (v. 241/855) göre yatay bir düzlemdeki dikey cismin gölgesi fey'-i zevâl hariç kendisi kadar olduğunda biter. Fey'-i zevâl, güneş tepe noktasında iken cismin altında oluşan gölgenin adıdır.⁸ İmâm-ı Âzam'dan gelen diğer rivayete göre ise cismin gölgesi kendi uzunluğunun iki katına ulaştığında öğle nama-

³ el-İsrâ 17/78.

⁴ er-Rûm 30/17, 18.

⁵ Bk. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Heravî Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâyê bi-şerhi'n-Nukâyê* (Beirut: Dâru Erkam, 1997), 1/196. İlgili hadisler için bk. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991), “Mesâcid”, 174; İmam Ahmed, *el-Müsned*, 5/202; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Salât”, 2; Tirmizî, “Salât”, 113; İbn Mâce, “Mevâkîf”, 1.

⁶ Yukarıdaki “genel olarak” ifadesi, bazı müctehidlerden aktarılan farklı görüşlere işaret etmek içindir. Buna örnek olarak İmam Şâfiî'nin akşam namazı hakkındaki görüşü zikredilebilir. Nitekim İmam Şâfiî'nin kavli cedîdine göre güneş battıktan sonra abdest, setr-i avret, ezan, ikâmet ve beş rek'at namazı içerecek kadar bir süre geçtiğinde akşam namazının vakti bitmiş olur. Ancak Şâfiî fakihlerin çoğu İmam Şâfiî'nin kavli kadîmini, yani şafağın kaybolmasıyla akşam namazı vaktinin son bulunduğunu kabul etmektedir. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Abduh Ali Köşk (Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ, 2012), 1/448.

⁷ Fecr-i sâdıktan önce fecr-i kâzib denilen ufuk çizgisinde bir aydınlanma daha gözlemlenir ki, bu fecrin şer'î hiçbir hükme etkisi yoktur. İki fecrin birbirinden farkı, fecr-i kâzib ufuk yerine doğru dikey bir aydınlanma iken, fecr-i sâdik ufuk çizgisi boyunca görünen yatay aydınlanmadır. Bk. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1997), 2/30; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Haccî, v.dğr. (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/19; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr (Reddü'l-muhtâr içinde)* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/387.

⁸ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Hilâlî (Kuveyt: Matba'atü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1987), 1/354.

zının vakti bitmiştir.⁹ Öğle namazının vakti son bulunduğu ikinci namazının vakti girer ve güneşin batmasından az önceye kadar devam eder. Güneşin batmasıyla birlikte akşam namazının vakti başlar ve şafağın kaybolmasına değin sürer. Şafağın kaybolmasıyla akşam namazı vaktinin sona erdiği görüşünde fakihler ittifak etmiş olsa da şafağın ne olduğu hususu ihtilafıdır. İmâm-ı Âzam'dan bir rivayete, İmam Mâlik, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'e göre güneş battıktan sonra ufukta oluşan kızılığın kaybolmasına, İmâm-ı Âzam'dan gelen diğer rivayete göre ise kızılıktan sonraki beyazlığın kaybolmasına itibar edilir. Akşam namazı vaktinin çıkışı ile birlikte yatsı namazının vakti başlar ve bu süre sabah namazı vaktinin başlangıcı olan fecr-i sâdıkın doğuşuna kadar devam eder.¹⁰

Namaz geniş zamanlı vâciptir ve bir vakit içerisinde birden fazla türden (farz, vâcip, nâfile) namaz eda edilebilir. Ayrıca herhangi bir farz namazın, vaktinin başında, ortasında ya da sonunda edası sahihtir. Yani yukarıda zikredilen vakitler, esasen namazların cevâz ve geçerlilik vakitleridir. Bunlara ilaveten bu çalışmada ele alınacak olan müstehap vakitler ile bu çalışmada değinilmeyecek olan mekruh vakitler de vardır. Şârî'in bağlayıcı ve kesin olmayan bir şekilde yapılmasını istediği fiilere müstehap, bağlayıcı ve kesin olmayan bir şekilde yapılmasını yasakladığı fiilere de mekruh denilmektedir.¹¹ Müstehap vakitler ise bir namazın, içinde edasının diğer kısımlarına göre daha üstün görüldüğü zaman dilimidir. Fıkıh kitaplarında bunu ifade etmek için "müstehap" terimi yerine bazen "ihtiyâr", bazen de "efdal" terimleri kullanılmıştır.¹²

⁹ İmâm-ı Âzam'dan gölge ile cismin boyu eşit olduğunda öğle namazı vaktinin çıktığı, gölgenin boyu cismin iki katına ulaştığında ikinci namazı vaktinin girdiği de rivayet edilmiştir. Buna göre iki vakit arasında sabahla öğle arasında olduğu gibi mühlmel bir süre bulunmaktadır. Ancak ihtiyatlı davranarak cismin gölge boyu kendisine eşit oluncaya kadar öğle namazını, iki katı olduktan sonra da ikinci namazını kılmak tercih edilebilir. Nitekim böyle bir uygulama ile her iki namaz da fukahânın ittifak ettiği zaman diliminde kılınmış olur. Bk. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/388.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî İmam Muhammed, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 1/121, vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/8, vd.; Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *Câmi'u'l-ümmehât*, thk. Ebû Abdirrahmân el-Ahdar el-Ahdarî (Dımaşk: el-Yemâme, 2000), 80, 81; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/447, vd.

¹¹ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîri Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 2/80.

¹² Hanefî Mezhebi dışındaki üç mezhep fakihlerine göre namazların cevâz, müstehap ve mekruh vakitleri dışında başka vakitler de söz konusudur. Nitekim Mâlikî Mezhebi'nde her vaktin başı fazilet vaktidir. Namazın edasını özürsüz bir şekilde geciktirmenin câiz olduğu genişlik vakti ile sefer gibi bir özre mebni edayı ertelemenin mubah olduğu ruhsat ve zarûret vakti de vardır. Mesela öğle namazını vaktin başında kılmak efdaldır. Vaktinin girmesinden itibaren yatay düzlemdeki bir cismin gölgesi kendisine eşit oluncaya kadar eda etmek herhangi bir özür olmaksızın câizdir. Buradan itibaren güneş batıncaya kadarki sürede eda etmek ise ancak sefer gibi bir özürün varlığı durumunda câiz olur. Hanbelî Mezhebi'nde de Mâlikîler'e benzer şekilde bazı namazların ihtiyârî vakti vardır. Mükellefin namazı ister başında ister ortasında ister sonunda kılabilirdiği, doğrusu geciktirmesinin günah olmadığı zaman dilimi ihtiyâr vaktidir ve bunu zarûret vakti takip eder. Zarûret vakti ise namazın geciktirilmesinin ancak bir özür sebebiyle mubah olduğu bölümü ifade eder. Şâfiî Mezhebi'nde ise genişlik ve zarûret vakitleri vardır. Genişlik vakti, başından sonuna kadar cevâz vaktidir ve mukîmler için geçerlidir. Vaktin sonunda temizlik süresi başlayan âdetli kadın gibi namazı geciktirmek zorunda olanlara göre ise vaktin sonu zarûret vaktidir. Mefhumu diğer iki mezhepten farklı olsa da Şâfiîler'de namazların ayrıca ihtiyârî vakti vardır. Kısaca ifade edilen bu vakitlerden başka Hanefîler'de olduğu gibi diğer üç mezhep fakihlerine göre detayında ihtilaf bulunmakla birlikte namazların kerâhet vakti de vardır. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar* (İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1966), 10, vd.; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali

Namazların cevâz vakitlerinde olduğu gibi müstehap vakitler, hadislerden çıkarımla tespit edilmiştir. Bu hadislerden bazıları tüm namazların müstehap vaktini içerecek şekilde umum hüküm ihtiva etmekte iken bazıları hususen bir namazın müstehap vakti hakkında varit olmuştur. Aynı konu ile ilgili farklı ve/veya benzer tarikli birçok rivayet bulunmaktadır. Rivayetler içinde birbiriyle zahiren çelişenler de vardır. Rivayetlerin tamamına değinmek mümkün olmakla birlikte bu çalışmada hükme medar olan rivayetlerden birkaçı zikredilecek ve böylece hükümlerin genel olarak delil çerçevesi çizilecektir. Daha sonra fukahânın konu ile ilgili görüşleri ele alınacak ve onların ilgili hadislerle nasıl istidlâl ettikleri aktarılacaktır. Fukahâ herhangi bir konuyla ilgili nasları göz önüne alarak hepsinin anlamını içerecek şekilde bir hükme ulaşır ve rivayetler arasındaki zahirî çelişkiyi gidermek için birçok yöntem kullanır. Müstehap vakitler konusu da bunun örneklerindedir.

1. SABAH NAMAZI

Çalışmaya sabah namazından başlanmasının nedeni, başlangıç ve bitişinde ihtilaf bulunmamasıdır.¹³ Bu konu ile ilgili hadislerin zahiri iki farklı hüküm ifade etmektedir. Bunlardan biri gales, (الغلس) diğeri isfardır (الإسفار). Gales, vaktin başında havanın henüz aydınlanmadığı zaman anlamına gelirken; namazı o vakitte kılmaya tağlis (التغليس) denilmiştir. İsfar ise tan yerinin ağarmaya başladığı zamandır.¹⁴ Hz. Âişe'nin (radiyallâhu anhâ) şu sözleri birinci hükme delil teşkil eder: “Mümine hanımlar, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte sabah namazını iyice örtünmüş oldukları hâlde kıyorlardı. Evlerine dönerken karanlıktan dolayı kimse onları tanımıyordu.”¹⁵

Benzer şekilde Ebû Mes'ûd (radiyallâhu anh), Rasûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sabah namazını önceleri karanlık vakitte, sonra tan yeri ağardığında kıldığını; daha sonra ise Allah (azze ve celle) O'nun ruhunu alıncaya kadar aydınlık vakitte kılmadığını rivayet etmiştir.¹⁶

İkinci hükmün delili olarak şu hadis zikredilebilir: Râfi' b. Hadîc (radiyallâhu anh), Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Sabah namazını aydınlık vakitte kılın. Çünkü ecri daha çoktur.”¹⁷

Bu hükmün diğeri bir delili ise Abdullah b. Mes'ûd'un (radiyallâhu anh) şu sözleridir: “Rasûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) Müzdelife'deki akşam ve yatsı olmak üzere iki namaz

Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2/11, vd.; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehtidât li-beyâni ma'kedathü rusûmü'l-Müdevvene mine'l-ahkâmi's-şer'ıyyât ve't-tahsilâti'l-muhkemât li-ümmehâti mes'â'ilihe'l-müşkilât*, thk. Muhammed Haccî, Saîd A'râb (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 1/148, vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/8, vd.; Karâfi, *ez-Zahira*, 2/10, vd.; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/447, vd.; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/358, vd.

¹³ Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbî'l-inâye*, 1/176.

¹⁴ Bk. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-Nesefî, *Tilbetü't-talebe fi'l-istilâhâti'l-fıkhiyye* (İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1311), 10; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 12/40, 16/310.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1311), “Mevâkîf”, 27; Müslim, “Mesâcid”, 231.

¹⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 2.

¹⁷ İmam Ahmed, *el-Müsned*, 25/133; Ebû Dâvûd, “Salât”, 8; Tirmizî, “Salât”, 117; Nesâî, “Mevâkîf”, 27; İbn Mâce, “Mevâkîf”, 2.

müstesna, vaktinden başka bir zamanda namaz kıldığını görmedim. O gün sabah namazını vaktinden önce karanlık vakitte kıldı.”¹⁸

1.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî fakihler Râfi‘ b. Hadîc ile Abdullah b. Mes‘ûd’un rivayetini delil olarak sabah namazını hem yaz hem de kış mevsiminde aydınlık vakitte kılmanın müstehap olduğunu benimsemiştir. Namaz kılan kişinin seferî ve mukîm olması arasında fark yoktur. Sadece hac için Müzdelife’de bulunan kişiye karanlık vakitte kılmak müstehap kabul edilmiştir. Aydınlık vakitte kılmak, namaza hem aydınlık vakitte başlamak hem de onu aydınlık vakitte bitirmektir ve bu görüş *zâhiru’r-rivâye*’de zikredilmiştir.¹⁹ Nitekim İmam Muhammed “Sabah namazının aydınlık vakitte kılınmasını severim.” demiştir.²⁰ Ancak bu hüküm erkekler içindir. Kadınların daima karanlık vakitte kılmaları müstehaptır. Çünkü karanlık vakit aydınlığa nazaran tesettüre daha uygundur.²¹

Serahsî (v. 483/1090) rivayetlere ek olarak cemaatin durumunun etkili olacağını belirtmiştir. Zira sabah namazını uyku ve gaflet zamanı olan karanlık vakitte kılmak cemaatin azalmasına, aydınlık vakitte kılmaksa çoğalmasına etki edecektir. Cemaatin çoğalmasını temin edecek uygulamalar daha faziletlidir. Ayrıca sabah namazını geciktirmek, namazı kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar namaz kılınan yerde beklemeye imkân sağlar. Nitekim Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) “*Kim sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar beklerse İsmail oğullarından dört köleyi azat etmiş gibi olur.*”²² buyurmuştur. Fakat karanlık vakitte başlamakla nadiren bu faziletli fiil işlenebilir. Serahsî’ye göre Hz. Âişe’den gelen rivayet ise ya sefere çıkmak gibi bir özre mebnidir. Ya da kadınların evlerinde kalmalarıyla ilgili emirden öncedir.²³

Benzer değerlendirmeleri yapan Kâsânî’ye (v. 587/1191) göre sabah namazını geciktirmek cemaati çoğaltma gayesine dayanmaktadır. Ayrıca karanlık vakitte insanları namaza çağırmak onlara, özellikle zayıf olanlara sıkıntı verir. Hâlbuki Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) “*İnsanlara zayıflarının namazı gibi namaz kıldır.*” buyurmuştur.²⁴ Kâsânî bu hususta başka bir delil olarak İbrâhîm en-Nehaî’in (v. 96/714) “Hz. Muhammed’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbi,

¹⁸ Buhârî, “Hac”, 99; Müslim, “Hac”, 292.

¹⁹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fi tertibi’s-şerâ’i’*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2003), 1/571; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr li’l-âcizi’l-fakîr*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beirut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2003), 1/227; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râ’ik şerhu Kenzi’d-dekâ’ik* (Beirut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1997), 1/429; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi’l-inâye*, 1/184. Ayrıca zâhiru’r-rivâye, İmam Muhammed’in sika öğrencileri tarafından mütevâtîr veya meşhur yolla aktarılan beş kitabına verilen addır. Bunlara “el-Asl” da denilir. Bk. İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/53.

²⁰ İmam Muhammed, *el-Asl*, 1/123.

²¹ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/395.

²² Benzer anlamda bk. Ebû Dâvûd, “İlim”, 13.

²³ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1989), 1/146. Söz konusu emir, el-Ahzâb 33/33. âyet olabilir.

²⁴ Benzer anlamda bk. Müslim, “Salât”, 186.

sabah namazını aydınlık vakitte kılmak üzerine icmâ ettikleri gibi başka bir şey üzerine icmâ etmediler.”²⁵ sözünü aktarmıştır.²⁶

Ali el-Kârî’ye (v. 1014/1605) göre de birbirine aykırı hüküm içeren Abdullah b. Mes’ûd’un rivayeti ile Hz. Âişe’nin rivayeti arasında birincinin tercih edilmesi gerekir. Zira İbn Mes’ûd’un rivayetinden Hz. Peygamber’in Müzdelife’de sabah namazını vakfe süresini uzatmak maksadıyla karanlık vakitte, normalde âdet edindiği vakitten önce kıldığı anlaşılmaktadır. Bu rivayetin tercih edilmesinin bir başka nedeni, cemaatle namaz hâlinin kadınlara nazaran erkeklere daha açık olmasıdır. Hz. Âişe’nin rivayetinde geçen karanlığı, hava çok aydınlanmadan önceki karanlığa ya da mescitteki karanlığa hamletmek de rivayetler arasındaki çelişkiyi giderir.²⁷

Sabah namazını aydınlık vakitte kılmayı müstehap kabul eden Hanefîler bunun sınırını, namazın tertil üzere elli ila altmış ayet kıraatla eda edilebilmesi, namaz bittikten sonra abdestin bozulmuş olduğunun ortaya çıkması hâlinde vakit çıkmadan abdest alıp tekrar aynı şekilde eda edilebilmesi şeklinde belirtmiştir. Hasan b. Ziyâd’ın (v. 204/819) İmâm-ı Âzam’dan yapmış olduğu rivayete göre sabah namazında şu sıra takip edilir: Ezan, iki rek’at namaz, yirmi ayet okuyacak kadar bekleyiş, tevbe ve istiğfar, yirmi ayet okuyacak kadar bekleyiş, ikâmet ve namaz. İbnü’l-Hümâm’a (v. 861/1457) göre bu durumda namaza başlama anı henüz karanlığın dağılmadığı, havanın biraz aydınlandığı andır.²⁸ Her iki rek’atte Fâtiha sûresi hariç toplam kırk ayet okunacak bir süre ve namaza fecr-i sâdik ile güneşin doğuşu arasındaki sürenin yarısında başlanması şeklinde farklı görüşler de aktarılmıştır.²⁹

Hanefî Mezhebi’nin erken dönem fakihlerinden Tahâvî (v. 321/933) ise bu konuda yukarıdaki görüşten farklı bir kanaate sahiptir. Ona göre sabah namazında isfar ve tağlisi birlikte gerçekleştirmek, yani karanlık vakitte namaza başlamak ve kıraatı uzatarak namazı aydınlık vakitte bitirmek öncelikli olarak müstehaptır. Bunun yapılamaması durumunda isfar, tağlisten efdaldir.³⁰ Ebû Bekir el-Haddâd (v. 800/1398) da Tahâvî’nin görüşüne uygun olarak isfarın sınırını, namaza karanlık vakitte başlayıp kıraatı uzatarak namaz bitimini aydınlık vakte denk getirmek şeklinde izah etmiştir.³¹

Râfî b. Hadîc’in hadisi dışındaki rivayetler, Tahâvî’ye göre isfar ya da tağlisin müstehaplığına dair delil teşkil etmez. Zira ümmetine kolaylık olsun diye Hz. Peygamber’in, sabah namazını bazen gales bazen de isfar vaktinde kılmış olması; bu şekilde efdal olanı bırakarak başka bir fiil işlemesi (mubah) muhtemeldir. Bunun başka bir örneği, abdest alırken uzuvlarını bazen üçer kez yerine birer kez yıkamasıdır. Dolayısıyla Râfî b. Hadîc’den rivayet edilen ve müstehap vaktin

²⁵ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr* (Beyrut: Dâru’t-Tâc, 1989), 1/284.

²⁶ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 1/574.

²⁷ Ali el-Kârî, *Fethu bâbî’l-inâye*, 1/184.

²⁸ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 1/229.

²⁹ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râ’ik*, 1/429; Ali el-Kârî, *Fethu bâbî’l-inâye*, 1/185.

³⁰ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *el-Muhtasar*, thk. Ebü’l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2013), 24.

³¹ Râdiyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheratü’n-neyyira* (İstanbul: Fazilet Neşriyat ve Matbaacılık, 1978), 1/55.

isfar olduğunu bildiren hadisin delil alınması gerekir.³² Cessâs (v. 370/981) da benzer bir değerlendirme yaparak Râfi' b. Hadîc'in rivayetinde emir cümlesi bulunduğunu ve bu rivayetin diğer fiilî rivayetlere tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca fiilî rivayetler birbiriyle çeliştiği için delil alınmaz ve hükme medar olarak sadece emir rivayeti kalır.³³

Tahâvî, bu görüşe Hz. Peygamber'den sonraki uygulamaların da incelenmesi sonucunda ulaşmıştır. Görüşünü temellendirmek üzere birçok rivayet zikretmiş ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in sabah namazına karanlık vakitte başladıklarını ve aydınlık vakitte bitirdiklerini söylemiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in irtihalinden kısa süre sonra Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırma şekline cemaatte bulunan sahâbeden kimse itirazda bulunmamıştır. Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer de aynı şekilde namaz kıldırması ve yine hiçbir itirazla karşılaşmamıştır. Dolayısıyla bu şekilde kılınan sabah namazının Hz. Peygamber'in fiiline aykırı olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Tahâvî, Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'ya (radiyallâhu anhumâ) "Sabah namazını karanlık vakitte kıl ve kıraatı uzat."³⁴ ifadelerinin bulunduğu bir mektup gönderdiğini de görüşünü desteklemek için zikretmiştir. Tahâvî diğer iki halifenin, hatta başka sahâbilerin de sabah namazını Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi kıldırıldığı görüşündedir.³⁵

Hz. Âişe'nin hadisi ise Tahâvî'ye göre mensuttur. Zira yine Hz. Âişe'den şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Namaz ilk farz kılındığında iki rek'at, iki rek'attı. Hz. Peygamber, Medine'ye gelince her namaza bir o kadar rek'at daha eklendi. Tek rek'at olduğu için akşam ve kıraatı uzun olduğu için sabah namazları müstesna. Hz. Peygamber sefere çıkınca namazları ilk farz kılındığı şekle dönerdi."³⁶ Bu rivayette Hz. Peygamber'in namazlarının, tamamlanmadan önceki hâli ile seferdeki hâlinin aynı olduğu; daha sonra bazı namazların rek'at sayılarının artırıldığı, bazılarında ise kıraatın uzatılmasının emredildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Hz. Âişe'nin ilk rivayetinde anlatılan sabah namazı, hükmü değişmeden önceki hâliyle kılınmış olabilir. Hem Hz. Âişe'den gelen ikinci rivayet hem de Hz. Peygamber'den sonra sahâbe uygulamalarına bakıldığında Hz. Âişe'den gelen ilk rivayetin mensuh olduğu anlaşılır. Buna ilaveten Tahâvî yukarıda zikredilen İbrâhim en-Nehaî'nin sözüne dayanarak sahâbenin, Hz. Peygamber'in fiilinin aksine icmâ etmelerinin düşünülemeyeceği; bu nedenle söz konusu icmân, Hz. Âişe'den gelen rivayetin mensuh olduğunu gösterdiği kanaatindedir.³⁷

³² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 1/230, 231.

³³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. Sâid Bekdâş (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 1/524.

³⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/283.

³⁵ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1/232-235.

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/533. Benzer anlamda bk. Buhârî, "Taksîru's-salât", 5.

³⁷ Tahâvî'nin nesih iddiasına Beyhakî tarafından yönetilen eleştiriler ile Aynî'nin bu eleştirilere verdiği cevaplar için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Kahire: Dâru'l-Mansûra, 1991), 2/299; Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Nühâbü'l-efkâr fi tenkîhi me'bâni'l-ahbâr fi Şerhi me'âni'l-âsâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 3/422-427.

Tüm bu rivayetlere bakıldığında iki hüküm belirlemektedir: Sabah namazını aydınlık vakitte bitirmek ve kıraatı uzatmak. Bundan dolayı Tahâvî'ye göre sabah namazı için hiç kimsenin terk etmemesi gereken isfardır ve tağlis ancak isfarla birlikte yapılmalıdır. Yani karanlık vakitte namaza başlanmalı ve aydınlık vakitte bitirilmelidir. Râfi' b. Hadîc'in hadisinde geçen "Sabah namazını aydınlık vakitte kılın." ifadesi de "kıraatı uzatın." anlamına gelmektedir. Böylece Hz. Peygamber'den ve ashabından aktarılan rivayetler aynı noktada birleştirilmiş olur. Öte yandan Tahâvî sabah namazı hakkında naklettiği bilgilerin İmâm-ı Âzam, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşü olduğunu belirtmiştir.³⁸ Ali el-Kârî de sabah namazı hakkında varit olan hadisleri anlamca bir araya getirdiği için Tahâvî'nin görüşünün daha kuvvetli olduğunu vurgulamıştır.³⁹

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta, bazı Hanefî eserlerinde Tahâvî'nin görüşünün şu şekilde nakledilmiş olmasıdır: "Tahâvî'ye göre namaz kılan kişi kıraatı uzatmak istiyorsa efdal olan tağlisle başlamak ve isfarla bitirmektir. Kıraatı uzatmak istemiyorsa isfar tağliden efdaldır."⁴⁰ Bu ifadeye göre Tahâvî'nin görüşünün diğer Hanefî fakihlerden farklı olmadığını, tağlis ve isfarı birlikte uygulamanın herkes için geçerli olmadığını düşünmek mümkündür. Ancak birçok Hanefî fakih Tahâvî'nin görüşünün farklılığını açıkça belirtmiştir.⁴¹ Ayrıca sabah namazını uzun kıraatla, iki rek'atte toplam kırk ayet okuyarak eda etmek, kısa kıraatla eda etmekten efdaldır ve bu hüküm namaz kılan herkesi kapsar.⁴² Dolayısıyla bu ifadede kıraatı uzatmak isteyenlerin öncelenmesi Tahâvî'nin farklı kanaatine işaret etmektedir. Nitekim İbn Emîri Hâc (v. 879/1474) onun farklı görüşte olmadığını iddia edenlere itiraz edebileceğini söylemektedir.⁴³ Öte yandan sabah namazının müstehap vaktini "isfarda başlayıp isfarda bitirmek" şeklinde kaydeden eserler Tahâvî'nin görüşünü hissettirmektedir.⁴⁴

1.2. Mâlikî Mezhebi

Mâlikîler'e göre sabah namazını, vaktin başında henüz hava aydınlanmaya başlamadan kılmak müstehaptır. Nitekim İmam Mâlik: "Sabah namazında tağlis daha güzeldir."⁴⁵ demiştir. Esasen onlara göre sadece sabah namazı değil, ilke olarak her namaz için vaktin başı efdaldır.⁴⁶ Nitekim ayette "(Hayır yarışlarında) öne geçip kazananlar, (orada da) öncüdürler. İşte onlar (Allah'a) en çok yaklaştırılmış olanlardır."⁴⁷ ve "Rabbimizin mağfiretine ve genişliği göklerle yer arası kadar olan ve

³⁸ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1/237.

³⁹ Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Heravî Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 2/293.

⁴⁰ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/145; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 1/571.

⁴¹ Bk. Ebû'l-Fazl Meccüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 1/39; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/228; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/429.

⁴² Detaylı bilgi için bk. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/582.

⁴³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîri Hâc, *Halbetü'l-mucellî ve bugyetü'l-muhtedî fi şerhi Münyeti'l-musallî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), 1/639.

⁴⁴ Bk. Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 1/395; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/184.

⁴⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdîrahmân el-Kayravânî en-Nefzî İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999), 1/155; İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/151.

⁴⁶ İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir*, 1/156; İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/150; Karâfî, *ez-Zahîra*, 2/12.

⁴⁷ el-Vâkı'a 56/10, 11.

*takva sahipleri için hazırlanmış bulunan cennete koşuşun.*⁴⁸ buyrulmuştur. Taate koşan kişi, gecikenden efdaldır.⁴⁹ Onlar ayetle birlikte yukarıdaki Hz. Âişe ve Ebû Mes'ûd'un hadisini ve "Namazın ilk vakti Allah'ın rızası, son vakti affıdır."⁵⁰ mealindeki hadis ile kendisine en faziletli amelin ne olduğu sorulduğunda Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) "Vaktinin başında kılınan namazdır."⁵¹ şeklinde verdiği cevabı delil almıştır.⁵² Karâfî'ye (v. 684/1285) göre Râfi' b. Hadîc'den gelen rivayette ise esasen fecrin doğduğunu yakinen bilmek emredilmiştir.⁵³

Mâlikîler içinde İmam Mâlik'in "Kişinin namaz vaktinin başında ya da ortasında kaçırıldığı kısım, ona malı ve ailesinden daha büyük veya daha faziletlidir."⁵⁴ rivayetini inkâr etmesini⁵⁵ gerekçe göstererek ona göre vaktin başı, ortası ve sonunun hükmen farklı olmadığını söyleyenler vardır. Fakat İbn Rüşd (v. 520/1126) bunun doğru olmadığını, uzak bir ihtimal olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre İmam Mâlik'in inkârının asıl sebebi, hadisin zahirine bakıldığında vaktin bir kısmını kaçırın ile tamamını kaçırın kişinin aynı hükümde olmasıdır. Ayrıca bu tevil, sabah ve akşam namazları dışında geçerli olabilir. Zira akşam namazının müstehap vaktinde icmâ bulunmaktadır. Sabah namazında ise İmam Mâlik açıkça tağlisin efdal olduğunu söylemiştir. Hatta Ziyâd b. Abdirrahmân (Şebtûn) (v. 193/808-809) sabah namazını münferiden vaktin başında kılmanın, cemaatle sonunda kılmaktan efdal olduğunu İmam Mâlik'ten rivayet etmiştir.⁵⁶

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/133.

⁴⁹ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/150.

⁵⁰ Tirmizî, "Salât", 127. Hanefîler'den Cessâs, Mâlikîler'in bu hadisle istidlâline itiraz ederek hadiste geçen affın, kusurun affedilmesi anlamında olmadığını belirtmiştir. Zira Hz. Peygamber bazı namazları vaktin başında kılmamıştır. Buna göre Hz. Peygamber'in namazı geciktirmesinin kusur olduğu söylenebilir mi? Hadisin anlamı bu şekilde tevil edildiğinde Hz. Peygamber'e câiz olan ve olmayan şeyler bilinmiyor, demektir. Öte yandan vaktin başındaki namazdan Allah'ın razı olması, vaktin sonunda kılınan namazdan razı olmadığı anlamına gelmez. Her ikisinden de razı olabilir. Buna göre vaktin sonu Allah'ın kullara sağladığı bir kolaylık ve rahmetinin genişliğidir. Bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/518, 519. Ali el-Kârî de bu hadisin Ya'kûb b. el-Velîd'in rivayetiyle tanındığını; söz konusu râvinin ise İmam Ahmed ve sair hafızlar tarafından yalancılıkla itham edildiğini söylemektedir. Ali el-Kârî'ye göre hadis sahih olsa bile umum hüküm ifade etmez. Nitekim bazı namazları geciktirmenin müstehaplığında ittifak vardır. Ayrıca "Sana Allah yolunda neyi harcayacağını sorarlar. De ki: 'İhtiyacınızdan fazla olanı.'" (el-Bakara 2/219.) ayetinde geçen ve "fazla olan" diye tercüme edilen kelime de hadiste geçen "af" kelimesidir. Buna göre hadisin anlamı "Vaktin sonunda kılınan namazda fazlalık vardır." demek olur. Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/186.

⁵¹ İmam Ahmed, *el-Müsned*, 45/63; Ebû Dâvûd, "Salât", 9; Tirmizî, "Salât", 127.

⁵² İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir*, 1/156; İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/150; Karâfî, *ez-Zahîra*, 2/12.

⁵³ Karâfî, *ez-Zahîra*, 2/29. Bu görüşe itiraz eden Ali el-Kârî'ye göre hadisin bazı rivayetleri (Bk. İmam Ahmed, *el-Müsned*, 25/133; Nesâî, "Mevâkîf", 27.) söz konusu manaya engeldir. Ayrıca fecrin doğduğundan emin olunmadığında bırakın hadiste ifade edilen "fazla ecri", namazın geçerli olup olmadığı kesin değildir. Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/185.

⁵⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârakutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 1/466. İmam Mâlik bu sözü benzer anlamda Yahyâ b. Saîd'den rivayet etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), "Vukûtu's-salât", 23.

⁵⁵ Karâfî'nin Ebû Ali Sened b. İnân'dan naklettiğine göre İmam Mâlik'in söz konusu rivayete amel etmeme nedeni, râvisinin mürcie fırkasına mensup olmasıdır. Bk. Karâfî, *ez-Zahîra*, 2/32.

⁵⁶ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/151. Ancak Karâfî'nin Ebû Ali'den naklettiğine göre cemaatle namaz fazileti, vaktin faziletinden önce geldiği için cemaatle isfarda kılmak, münferiden tağliste kılmaktan efdaldır. Bk. Karâfî, *ez-Zahîra*, 2/29.

İbn Habîb es-Sülemî (v. 238/853) ise namazı vaktin başında kılma hükmünde münferit ve cemaati birbirinden ayırmıştır. Ona göre münferidin namazı vaktin başında kılması daha güzeldir. Zira yukarıdaki hadiste geçtiği üzere Allah'ın rızası vaktin başındadır. Mescitlerde ise insanlara en uygun şekilde kılınması daha güzeldir. Buna göre mesela sabah ve öğle namazı kış mevsiminde vaktin başında, yaz mevsiminde vaktin ortasında kılınır.⁵⁷

Öte yandan Mâlikîler'e göre hadislerle sabit olan vaktin nâfilelerini kılmak, bir namazı vaktin başında kılmaya aykırılık teşkil etmez. Burada söz konusu olan nâfileler, sabahtan önce iki, öğle ve ikindiden önce dört rek'attır. Akşam ve yatsı namazlarından önce ise nâfile kılınmaz. Ayrıca vakit girdikten bir süre sonra namazın cemaatle kılınacağını uman kişi, namazı önce vaktin başında yalnız kılar; daha sonra cemaatle kılınırsa iki fazileti de yerine getirebilmek için cemaatle iade eder. Mâlikîler'e göre sabah namazı hakkında varit olan evrad ve ezkârın söylenmesi de müstehaplık hükmünü bozmaz.⁵⁸

1.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiîler'e göre sabah namazını henüz hava aydınlanmaya başlamadan kılmak, doğrusu bütün namazları vaktin başında kılmak müstehaptır. Onlar da bu hususta Mâlikî Mezhebi'nde delil alınan hadislere dayanmışlardır.⁵⁹ Bununla birlikte vaktin sonunda cemaati bulacağını uman kişinin, cemaati bekleyerek namazı geciktirmesi vaktin başında kılmasından efdal kabul edilmiştir.⁶⁰

İbnü'r-Rif'a'ya (v. 710/1310) göre namazların vaktin başında kılınmasına "Namazlara ve orta namaza devam edin."⁶¹, "Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın."⁶² ve "Rabbinizin mağfiretine koşuşun."⁶³ ayeti de delildir. Zira namazı geciktirenin unutmaması muhtemel olduğu için namaza devam etmek, namazı vaktin başında kılmaktır. Ayrıca hayırlı işlerden biri namazdır ve mağfiretin kazanılmasına vesiledir.⁶⁴

Şâfiîler'de vaktin başında kılmanın nasıl gerçekleşeceği ile ilgili üç farklı görüş bulunmaktadır. Birinci ve en sahih olan görüşe göre ezan, taharet ve setr-i avret gibi namazın sebeplerini vaktin başında yerine getirmek, farzdan önce revâtib sünneti kılmak müstehap hükmüne engel değildir. Birkaç lokma yemek veya kısa konuşmaktan sonra namazın kılınması yine müstehaptır. Bu görüş sahipleri kişinin anormal bir acele ile mükellef tutulmayacağını benimsemiştir. İkinci

⁵⁷ İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir*, 1/156.

⁵⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arefe ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir* (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, ts.), 1/180.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs İmam Şâfiî, *el-Üm*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1973), 1/87.

⁶⁰ Ebû'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih şerhu't-Tenbih*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2009), 2/372; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 1/197.

⁶¹ el-Bakara 2/238.

⁶² el-Mâide 5/48.

⁶³ Âl-i İmrân 3/133.

⁶⁴ İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih*, 2/366.

görüŖe göre namazın, vaktin yarısına ya da ihtiyârî vaktin⁶⁵ yarısına kadar kılınması durumunda yine müstehap hükmü geçerlidir. Üçüncü görüşe göre ise namazdan önce yerine getirilebilecek sebepler vakitten önce yapılmalıdır. Bunların vakit girdikten sonra yapılması durumunda namaz vaktin başında kılınmış olmaz. İftitah tekbirinin vaktin başına denk getirilmesi gerekir. Nevevî (v. 676/1277) üçüncü görüşün açık bir hata olduğunu ve Hz. Peygamber'den gelen sünnete aykırı olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Nitekim üçüncü görüşte olanlara göre teyemmümle namaz kılan bir kişi hiçbir zaman namazı vaktin başında kılma faziletini elde edemez. Çünkü Şâfiîler'e göre taharet için su bulamayan kişi vaktin başında hemen teyemmümle namaz kılmaz; suyu arar. Araması neticesinde su bulamaz ise bu takdirde teyemmümle namaz kılabilir.⁶⁷ İbnü'r-Rif'a'ya göre de birinci görüş daha sahihtir. Zira ileride değinileceği üzere her namazı vaktin başında kılmanın müstehaplığı hükmünden, sıcaklığın yükseldiği zamanlardaki öğle namazı istisna edilmiştir. Şayet bir namazı vaktin yarısına ya da ihtiyârî vaktin yarısına kadar kılmak müstehap olsaydı istisna anlamsız kalırdı.⁶⁸

1.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelîler'e göre de Mâlikî ve Şâfiî Mezhebi'nde delil alınan ayet ve hadislere dayanarak sabah namazını ve ilke olarak tüm namazları vaktin başında kılmak müstehaptır.⁶⁹ Ancak bu delillerden vaktin başının Allah'ın rızası olduğunu ifade eden hadis, İmam Ahmed'e göre sabit değildir.⁷⁰ Hanbelîler'de vaktin başında taharet gibi namazın sebepleri ile meşgul olmak, namaza

⁶⁵ Şâfiîler'de namazları vaktin başında kılmak efdaldır. Bazı vakitlerde vaktin son kısmı kerâhet vaktidir. Vaktin başından sonraki kısım fazilet açısından daha aşağıda olsa da kerâhet vaktine göre tercihlidir. Bundan dolayı bu kısma "seçmek" anlamına gelen "ihtiyâr" adı verilmiştir. Yani Mâlikî ve Hanbelîler'den farklı olarak Şâfiî Mezhebi'nde ihtiyârî vakitte kılınan namaz kerâhetsiz câizdir. Şâfiîler'e göre sabah namazının ihtiyârî vakti, vaktin başından isfara kadarki süredir. Öğle namazının ihtiyâr vakti ile cevâz vakti aynıdır. Yani zevâlle birlikte ihtiyâr vakti başlar; cismin gölgesi fey'-i zevâl hariç kendisi kadar olduğunda sona erer. Yarısı kadar olduğunda sona ereceğini benimseyenler de bulunmaktadır. İkinci namazının ihtiyâr vakti ise vaktin başından itibaren kişinin gölge uzunluğu fey'-i zevâl hariç kendisinin iki katı olduğu zamana kadardır. Yatsı namazının ihtiyâr vakti ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birincisi vaktin başından gecenin üçte birine kadar, diğeri ise yarısına kadarki süredir. Bk. İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Ruknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbü'rî el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007), 2/12, 13, 22; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/447, 450; İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh*, 2/335, 336, 357, 358; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 190, 193.

⁶⁶ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/452.

⁶⁷ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/15; İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh*, 2/368; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/196.

⁶⁸ İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh*, 2/371.

⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/44; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mısrî ez-Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*, thk. Abdullah el-Cibrîn (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1993), 1/484, 491; Ebü İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmî ed-Dımaşkî İbn Müflîh, *el-Mübdî' şerhu'l-Mukni'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/308.

⁷⁰ Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 1/484. İbn Kudâme ikinci namazının müstehap vaktinin delili olarak bu rivayete yer vermiş ve rivayetle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak aynı rivayeti yatsı namazının efdal vakti konusunda tekrar zikretmiş ve râvinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İmam Ahmed'in "Namaz vakitleri hakkında "Başı şöyle, ortası şöyle, sonu şöyle" şeklinde sabit olan bir rivayet bilmiyorum." dediğini eklemiştir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/42.

hazırlık yapmak müstehap hükmüne aykırı değildir. Cemaate gitmek için geçen süre de böyledir.⁷¹

Sabah namazını vaktin başında kılmanın efdal olduğu İmam Ahmed'den gelen birinci rivayettir. İkinci rivayet, yukarıda aktarılan Râfi' b. Hadîc'in hadisinden dolayı namazın isfarda kılınmasıdır.⁷² Hanbelî fakihleri içinde bu hadisin anlamını, Tahâvî gibi sabah namazını uzun kıraatla kılmaya ve namazı isfarda bitirmeye hamledenler olduğu gibi Karâfi gibi fecrin doğduğundan emin olmaya hamledenler bulunmaktadır.⁷³

İmam Ahmed'den gelen üçüncü rivayet yatsı namazına kıyasla cemaate göre hareket edilmesidir. Cemaat aydınlık vakitte toplanırsa efdal olan o vakitte kılmaktır.⁷⁴ Nitekim Câbir (radiyallâhu anh) şöyle söylemiştir: "Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yatsı namazını insanlar çok olduğunda vakti girince hemen, az olduğunda geciktirerek kılardı."⁷⁵ Başka bir rivayette Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Muâz'ı (radiyallâhu anh) Yemen'e gönderdiğinde ona şöyle emir vermiştir: "Muâz! Kış mevsiminde sabah namazını karanlık vakitte kıl ve insanların güç yetirebileceği şekilde kıraatı uzat; onları bıktırma. Yaz mevsiminde aydınlık vakitte kıl. Çünkü geceler kısadır ve insanlar uykudadır. Bu nedenle namaza yetişmeleri için onlara süre ver."⁷⁶ Ancak Zerkeşi'ye (v. 772/1370) göre yatsı ile sabah namazı arasında şöyle bir fark vardır: Sabah namazında efdal olan vaktin başında kılmak iken cemaatin toplanması için geciktirilir. Yatsı namazında ise geciktirmek efdaldır; cemaat için vaktin başında kılınabilir.⁷⁷

2. ÖĞLE NAMAZI

Öğle namazının müstehap vakti ile ilgili hadislerden iki hüküm anlaşılmaktadır. Birincisi, mevsimler arasında ayrıma gitmeksizin namazı vakit girdikten hemen sonra kılmak; ikincisi ise sadece sıcaklığın yükseldiği dönemlerde serin vakte kadar geciktirmektir. Nitekim Câbir b. Abdullah'ın (radiyallâhu anh) "Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) öğle namazını gündüzün ortasında kılardı."⁷⁸ sözü, birinci hükme delil teşkil etmektedir.

Aynı hükmü ihtiva eden başka bir rivayette Hz. Âişe (radiyallâhu anhâ), Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) öğle namazını erken vakitte kılma hususunda çok titiz olduğunu ve O'ndan daha önce kılan bir kişiyi görmediğini söylemektedir.⁷⁹

Başka bir rivayette Habbâb (radiyallâhu anh) şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) kızgın kumlar üzerinde namaz kılmaktan dert yandık. Fakat O sıkıntımızı gidermedi."⁸⁰

⁷¹ Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/494; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ' 'an metni'l-iknâ'*, thk. Muhammed Hasan eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/296.

⁷² Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/491; İbn Müflih, *el-Mübdî*, 1/308.

⁷³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/45; Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/492.

⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/44; İbn Müflih, *el-Mübdî*, 1/309.

⁷⁵ Buhârî, "Mevâkît", 21; Müslim, "Mesâcid", 233.

⁷⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Zühayr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 2/199.

⁷⁷ Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/493.

⁷⁸ Buhârî, "Mevâkît", 18; Müslim, "Mesâcid", 233.

⁷⁹ İmam Ahmed, *el-Müsne'd*, 41/488; Tirmizî, "Salât", 4.

Diğer bir rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd (radiyallâhu anh) bir gün öğle namazını zevâl vaktinde kıldırması ve “Kendisinden başka ilâh olmayan Zât'a and olsun ki bu namazın vakti budur.” demiştir.⁸¹

Öte yandan Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Ebû Zer ve Ebû Saîd'den (radiyallâhu anhum) rivayet edilen, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) “Sıcaklık arttığında öğle namazını serin vakte bırakın. Çünkü sıcaklığın şiddeti cehennemden kaynamasındandır.”⁸² mealindeki hadisi ise ikinci hükmün kaynağıdır.⁸³

2.1. Hanefî Mezhebi

Hanefiler yukarıdaki hadislerden çıkarılan her iki hükümle birden amel ederek öğle namazını yazın serin vakte kadar geciktirmeyi, kış mevsiminde vaktin başında hemen kılmayı müstehap kabul etmiştir.⁸⁴

Hanefîler'in çoğuna göre namazı yazın geciktirmek herhangi bir şarta bağlı değildir. Haddâd ise sıcaklığın artması, beldenin sıcak kuşakta yer alması ve namazın cemaatle mescitte kılınmasını şart koşmuştur. Bu şartlar yerine gelmezse vaktin başında kılmak müstehap olur.⁸⁵ Ancak mezhebin selef imamlarından herhangi bir şart aktarılmadığı gibi Hanefîler'den bazıları Haddâd'ın ileri sürdüğü şartların doğru olmadığını söylemişlerdir.⁸⁶ Nitekim bu şartları ileri sürmeye getirilen itirazlardan biri şudur: Cemaatin sadece vaktin başında toplandığı bir yerde öğle namazını geciktirmenin müstehap olduğuna hükmetmek, cemaatin terk edilmesine sebep olur. Hâlbuki cemaati terk etmek meşhur kavle göre ceza gerektirir. Dolayısıyla müstehap bir fiili işlemek için cezaya katlanılmış olur. Ayrıca yatsı namazını gecenin yarısından sonraya geciktirmek mekruhtur. Bu hükmün illeti de cemaatin azalmasına yol açmamaktır.⁸⁷

Hem vaktin başlangıç ve bitişi hem de müstehap vakti açısından cuma namazının öğle namazı ile aynı hükümde olduğu bazı Hanefî fakihlerden aktarılmışsa⁸⁸ da İbn Âbidîn (v. 1252/1836), cumhura göre kalabalık cemaatle kılındığı için cuma namazının yazın geciktirilmeyeceğini belirtmiştir. Aksi hâl namaza gelecek insanlar için sıkıntıya yol açacaktır.⁸⁹

⁸⁰ Müslim, “Mesâcid”, 189.

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/285.

⁸² Buhârî, “Mevâkîf”, 9, 10, “Ezân”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 180, 181, 183, 184, 186.

⁸³ Yukarıdaki hadisleri şerheden Nevevî, fukahânın bu hadislerin arasını bulma hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Bazılarına göre namazı her hâlükârda vaktin ilk kısmında kılmak efdaldır. Sıcaklığın arttığı dönemlerde ise geciktirmek ruhsat olarak uygulanabilir. Bu görüş sahipleri yukarıdaki Câbir ve Habbâb'ın rivayetini esas kabul etmiştir. Bazı âlimler Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Ebû Zer ve Ebû Saîd'in hadisinin diğerlerini neshettiğini benimsemiştir. Bazıları da serin vakitte kılmanın müstehap olduğunu kabul etmiştir. Onlara göre Habbâb'ın bahsettiği geciktirme isteği, serin vakitten de sonraya bırakma anlamındadır. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998), 3/119.

⁸⁴ İmam Muhammed, *el-Asl*, 1/124; Tahâvî, *el-Muhtasar*, 23; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 10.

⁸⁵ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, 1/55.

⁸⁶ (Damad Efendi) Abdurrahmân b. Süleymân Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/108; Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 1/396.

⁸⁷ Bk. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/396. İbn Âbidîn ilgili yerde yukarıdaki itirazı değerlendirmiş ve esasen söz konusu şartların Şâfiîler tarafından ileri sürüldüğüne dikkat çekmiştir.

⁸⁸ İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/429; Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 1/396.

⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/396.

Mesele ile ilgili hadislerle dair değerlendirmelerde bulunan Tahâvî'ye göre Habbâb'ın rivayeti mensuttur. Nitekim Mugîre b. Şu'be (radiyallâhu anh) Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) gündüzün ortasında öğle namazını kıldırdıktan sonra "Sıcaklığın şiddeti cehennemden kaynamasındandır. Dolayısıyla namazı serin vakitte kılın." buyurduğunu rivayet etmiştir.⁹⁰ Hz. Peygamber'in önce sıcak vakitte kılıp sonra serin vakitte kılınmasını emretmesi, ilk hükmün neshedildiğini gösterir.⁹¹

Tahâvî'nin dikkat çektiği bir diğer husus İbn Mes'ûd'un öğle namazını zevâl vaktinde kıldırdıktan sonra zevâlin öğle namazının vakti olduğuna dair yeminidir. Tahâvî'ye göre burada öğle namazının müstehap vaktinin zevâl olduğuna dair delil yoktur. Çünkü söz konusu olayın yaz veya kış mevsiminde gerçekleştiğine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca İbn Mes'ûd'dan (radiyallâhu anh) Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) öğle namazını yaz mevsiminde kış mevsimine göre daha geç kıldığı da rivayet edilmiştir.⁹²

2.2. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî Mezhebi'ne göre ise öğle namazını cemaatle kılan kişilerin hem yaz hem de kış mevsiminde geciktirmeleri efdaldır. İmam Mâlik "Öğle namazı yaz ve kış mevsiminde fark etmeksizin gölge boyu bir zirâ⁹³ olduğunda kılmak müstehaptır."⁹⁴ demiştir. Bunun delili Hz. Ömer'in (radiyallâhu anh) valilerine gönderdiği mektupta geçen "Öğle namazını gölge boyu bir zirâ olduğu andan itibaren sizden birinin gölgesi ile kendisi aynı boyda oluncaya kadar kılın."⁹⁵ ifadesidir. Buradaki zirâdan kasıt yatay düzlemdeki dikey cismin fey'-i zevâl hariç gölge boyunun, kendisinin dörtte birine ulaşmasıdır. Sıcaklığın yükseldiği zamanlarda farklı bir uygulama yapılmaz. Ancak Mâlikîler içinde gölge boyu iki zirâ oluncaya kadar geciktirileceğini söyleyenler de bulunmaktadır.⁹⁶

Yukarıda zikredilen hükümler Mâlikîler'e göre cemaatle kılınan namaz için geçerlidir. Ancak cemaatle kılınan her namazda hüküm böyle değildir. Cemaati belli olup da başka bir kişinin gelmesini bekleyenler tek başına kılan gibidir. Tek başına namaz kılan ise geciktirmez; vaktin başında kılar ve bu hüküm öğle namazı dâhil bütün namazlar için geçerlidir.⁹⁷ Nitekim Karâfî'nin Ebû Ali Sened b. İnân'dan (v. 541/1147) naklettiğine göre öğle namazını geciktirme hükmü insanların toplanmasını temin etmek içindir ve İmam Mâlik'in sözünün zahirinden mün-

⁹⁰ İbn Mâce, "Mevâkîf", 4.

⁹¹ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1/242.

⁹² Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1/244. İbn Mes'ûd'dan gelen rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 4.

⁹³ Zirâ, metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Kelime anlamı olarak dirsekten orta parmak ucuna kadarki bölümü ifade eden zirân birçok çeşidi vardır. Detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 235.

⁹⁴ İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir*, 1/155; Karâfî, *ez-Zahîra*, 2/25.

⁹⁵ İmam Mâlik, "Vukûtü's-salât", 6; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-hadis*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 1/537; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/654.

⁹⁶ Karâfî, *ez-Zahîra*, 2/26; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, 1/180.

⁹⁷ Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, 1/180.

feridin geciktirmeyeceği anlaşılır. Bununla birlikte sıcaklığın arttığı zamanlarda münferidin namazı geciktireceği de aktarılmıştır.⁹⁸

Cuma namazı öğle namazı ile aynı hükümde değildir; yani geciktirilmez. Nitekim bu hususta rivayet⁹⁹ bulunduğu için İmam Mâlik “Cuma namazının yaz ve kış mevsimlerinde vaktin başında kılınması müstehaptır.” demiştir.¹⁰⁰

Öte yandan öğle namazının müstehap vaktinin sonu, fey-i zevâl hariç cismin gölge boyu kendisi kadar olduğu andır.¹⁰¹ Buna göre Mâlikîler namazı vaktin başında kılmayı efdal kabul etmekle birlikte daha sonra kılmayı müstehap saymıştır.

2.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî Mezhebi'ne göre öğle namazını sıcaklığın arttığı zamanlar haricinde vaktin başında kılmak efdaldır ve bunda ihtilaf yoktur. Sıcak günlerde ise insanların güneş altında yürüyerek uzaktan geldikleri mescitlerde namazı geciktirmek sünnettir ve bu hüküm sıcak kuşakta yer alan ülkelere hastır.¹⁰² Nitekim İmam Şâfiî haklarında meşakkat bulunmadığı için münferidin ve sıcak kuşakta yer almayan beldedeki imamın namazı geciktirmeyeceğini belirtmiştir.¹⁰³ Namazı geciktirmenin hikmeti insanların huşu ile namaz kılmaları önündeki engelin kaldırılmasıdır. Zira sıcak günlerde vaktin başında kılmak insanlara zor gelir. Abdestini güçlükte tutabilen ya da yanına yemek getirilen kişi için de hüküm böyledir.¹⁰⁴

Cüveynî'ye (v. 478/1085) göre öğle namazı eşyanın gölgesi belirip insanların bu gölgelere basarak cemaate gidebileceği bir süre kadar geciktirilir. Bazen sıcak beldelerde ikinci vakti girdiği hâlde hâlâ serinlememesi ihtimaline mebni havaya itibar edilmez. Bu hüküm cemaate meşakkatsiz yürüyebilmek için konulduğuna göre namazı evinde kılanlar, hatta buldukları yerden mescide kadar gölgede yürüyenler namazı vaktin başında kılarlar.¹⁰⁵

Şâfiî fakihlerden öğle namazını sıcak vakitlerde bile vaktin başında kılmanın müstehap, serin vakte bırakmanın ruhsat olduğunu söyleyenler bulunsa da bu görüş şâz kabul edilmiştir.¹⁰⁶

Cuma namazı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre o da öğle namazı gibi iken, ikinci görüşe göre cuma namazını vaktin başında kılmak efdaldır. Çünkü cuma namazı iki hutbeden sonra kılınır. Hutbelerin uzun olması ihtimaline mebni namazı geciktirme sınırı aşılabılır. Ayrıca namazı geciktirmek insanları tembelleştirip namazı kaçırmalarına sebep olabilir.¹⁰⁷

⁹⁸ Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/27.

⁹⁹ Bk. Buhârî, “Cum'a”, 16; Müslim, “Cum'a”, 28.

¹⁰⁰ İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir*, 1/156; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, 1/180.

¹⁰¹ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/148.

¹⁰² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 2/64; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/67; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/452; İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih*, 2/369.

¹⁰³ İmam Şâfiî, *el-Üm*, 1/73.

¹⁰⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/196.

¹⁰⁵ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/67, 68.

¹⁰⁶ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/452; İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih*, 2/369.

¹⁰⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 2/64; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/68.

2.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî Mezhebi'ne göre de yukarıdaki hadislerin delaletiyle sıcaklığın yükseldiği günler hariç öğle namazını vaktin başında kılmak efdaldır. Sıcak günler için Hanbelî fakihlerden iki farklı görüş ortaya atılmıştır. Birinci görüşe göre sıcak günlerde mutlak olarak, münferiden kılınan namazlarda bile öğle namazının geciktirilmesi müstehaptır. İkinci görüşe göre geciktirmek için şu üç şart bulunmalıdır: Hava çok sıcak olmalı, namazın kılındığı yer sıcak kuşakta yer alan bir ülke olmalı ve namaz mescitte cemaatle kılınmalıdır. Evinde ya da evinin avlusundaki mescitte öğle namazını kılan kişinin, namazı vaktin başında kılması müstehaptır. Hanbelîler'den geciktirmenin müstehaplığı hakkında ülkeler arasında fark olmadığı da aktarılmıştır.¹⁰⁸ Namazı geciktirme sınırı, sıcaklığın kırılıp havanın biraz serinlemesidir.¹⁰⁹

Cuma namazı için efdal olan ise öğle namazından farklı olarak tüm zamanlarda vaktin başında kılınmasıdır.¹¹⁰

3. İKİNDİ NAMAZI

İkinci namazının müstehap vakti için şu hadisler zikredilebilir: Enes b. Mâlik (radıyallâhu anh) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ikinci namazını güneş henüz yüksek ve diri (açık renkli) iken kıları. Namazdan sonra Avâlî'ye gitmek isteyen adam güneş henüz yüksek iken oraya giderdi.”¹¹¹

Başka bir rivayette Ebû Mes'ûd (radıyallâhu anh) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ikinci namazını güneş henüz yüksek ve beyazken kıları. Namazı kılan bir kişi altı mil uzaklıktaki Zülhuleyfe'ye güneş batmadan önce gidebilirdi.”¹¹²

Bir diğer rivayette Râfi' b. Hadîc (radıyallâhu anh) şöyle anlatmıştır: “Biz ikinci namazını Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte kıldıktan sonra deve kesip on parçaya ayırıyorduk. Daha sonra eti pişiriyor ve yiyorduk. Bunları güneş batmadan önce yapıyorduk.”¹¹³

Hz. Âişe'den (radıyallâhu anhâ) de Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ikinci namazını güneş Hz. Âişe'nin odasında görünmeden önce kıldığı rivayet edilmiştir.¹¹⁴

3.1. Hanefî Mezhebi

Aktarılan hadislerin zahirinden ikinci namazını vaktin başında kılmak anlaşılrsa da Hanefî fakihlere göre geciktirmek müstehaptır. Geciktirmenin sınırı hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte fetvaya esas olan, güneşe çıplak gözle bakıldığında gözün kamaşmadığı zamandır.

¹⁰⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/35, 36; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 1/486, 487; İbn Müflih, *el-Mübdî*, 1/298; Buhârî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 1/296.

¹⁰⁹ Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 1/494.

¹¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/38; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 1/487.

¹¹¹ Buhârî, “Mevâkî”, 13; Müslim, “Mesâcid”, 192. Avâlî kelimesi “yüksek yer” anlamındaki “âliye”nin çoğuludur. Eskiden Medine'nin etrafında en yakını dört mil, en uzağı Necd tarafından sekiz mil uzaklıkta bulunan köyler için kullanılıyordu. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 39/84. Hâdisin râvilerinden Zührî, Avâlî'nin Medine'ye iki, üç ya da dört mil uzak olduğunu söylemektedir. Bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 5.

¹¹² Ebû Dâvûd, “Salât”, 2.

¹¹³ Buhârî, “Şirket”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 198.

¹¹⁴ Buhârî, “Mevâkî”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 168.

Onlara göre bu hükmün nedeni farzdan önce nâfile kılabilmek için vakti genişletmektir. Zira ikindi namazının farzı kılınıldıktan sonra nâfile namaz kılmak mekruhtur.¹¹⁵

Hadislerin zahiri ile mezhepteki görüş hakkında değerlendirmelerde bulunan Tahâvî yukarıdaki rivayetlerin, ikindi namazını vaktin başında kılmaya da geciktirmeye de delil olabileceği kanaatindedir. Zira Enes b. Mâlik'in rivayetinde geçen "Güneş henüz yüksek iken" ifadesi güneş isfırar vaktine¹¹⁶ girdiği hâlde yüksek olmasına aykırı değildir. Hem ilgili rivayet hem de Ebû Mes'ûd'un rivayetinde namazdan sonra söz konusu yerlere giden kişilerin yaya mı, binekli mi gittiklerine dair bilgi yoktur. Ayrıca Râfi' b. Hadîc'in rivayetinde anlatılan hayvan kesme, parçalama ve diğer işleri becerikli kişilerin yapması durumunda namaza vaktin başında başlanmadığı hâlde bunların güneş batmadan önce tamamlanması muhtemeldir. Hz. Âişe'nin rivayetinde ise oda duvarı kısa olduğu için güneş ancak batmaya yakın zamanda beliriyor olabilir. Dolayısıyla Tahâvî'ye göre başka rivayetlerin araştırılması gerekir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (radiyallâhu anhu) bir cenazede kendisine hatırlatılmasına rağmen ikindi namazını güneş Medine'nin en yüksek dağının başında görününceye kadar geciktirmesi¹¹⁷ ikindi namazının müstehap vakti ile ilgili olarak açık bir delildir. İbrâhim en-Nehaî'nin "Öncekiler öğle namazını sizden daha önce, ikindi namazını ise sizden daha sonra kılardı."¹¹⁸ ve Ebû Kılâbe'nin (v. 104/722) "ikindi namazına "asr" denilmesinin nedeni geciktirilmesidir."¹¹⁹ sözleri de bu hususta önemlidir.¹²⁰

Benzer bir değerlendirme yapan Cessâs, Enes b. Mâlik ve Ebû Mes'ûd'un hadisleriyle istidlâl edilerek vaktin, yürüyerek bir yere gitmekle takdirinin doğru olmayacağını belirtmiştir. Çünkü bunlar hem kişiden kişiye değişir; hem de yavaş veya hızlı olabilir.¹²¹

İbnü'l-Hümâm'a göre ise namazı geciktirmek ile vaktin başında kılmak arasında esasen fazla bir fark yoktur. Çünkü ikindi namazının vakti, cismin gölgesi kendi boyunun iki katı olduğunda başlar. Dolayısıyla vaktin başlangıcı ile kerâhet vakti arasında kısa bir süre kalmaktadır.¹²²

3.2. Hanefî Dışındaki Diğer Mezhepler

Hanefiler dışındaki üç mezhep fakihlerine göre ikindi namazını vaktin başında kılmak efdaldır. Nitekim onlara göre ilke olarak bütün namazların vaktin başında kılınmasının efdal olduğu daha önce ele alınmıştı. Bununla birlikte fakihlerden farklı görüşler aktarılmıştır. Mesela Ebû Ali'den naklen Karâfi: "İmam Mâlik'e göre ikindi namazı geciktirilmez." demiştir.¹²³ Ancak Eşşeb el-Kaysî (v. 204/820) özellikle sıcaklığın arttığı zamanlarda ikindi namazının, vakti girdikten sonra hemen kılınmamasını, gölge boyu bir zirâ yükselince kılınmasını daha güzel görmüştür.¹²⁴ Ayrıca ikindi namazının müstehap vaktinin sonu, Mâlikîler'den bazılarının göre fey-i zevâl hariç

¹¹⁵ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/188; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/108.

¹¹⁶ İsfırar vakti, güneşin batmaya yaklaştığı ve renginin sararmaya başladığı vakit demektir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 12/326.

¹¹⁷ Benzer anlamda bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/288.

¹¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/289.

¹¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/289; Dârakutnî, *es-Sünen*, 1/480.

¹²⁰ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1/246-250.

¹²¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/516.

¹²² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/230.

¹²³ Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/27.

¹²⁴ İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir*, 1/155.

gölge boyu iki misli olduğu andır. Bazılarına göre ise bu süre güneşin rengi değişmeyinceye kadar devam eder.¹²⁵ Karâfi her iki görüşün birbirine yakın olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

Hanbelî fakihlerden bazısına göre ise havanın açık olduğu günlerde fukahânın ihtilafından¹²⁷ çıkmak için ihtiyat gereği ikinci namazını geciktirmek efdal kabul edilmiştir.¹²⁸

4. AKŞAM NAMAZI

Akşam namazını vaktin başında kılmak müstehaptır ve bu hususta fakihlerden farklı bir görüş nakledilmemiştir.¹²⁹ Nitekim Câbir (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) akşam namazını güneş battığında kıları.”¹³⁰

Başka bir rivayette Râfi b. Hadîc (radiyallâhu anh) şöyle anlatmıştır: “Biz Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte akşam namazını kıladık. Namaz bittiğinde içimizden biri (attığı) okun düştüğü yeri görebilirdi.”¹³¹

Bir diğer rivayette Ebû Eyyûb (radiyallâhu anh) Hz. Peygamber’in “Akşam namazını yıldızların tamamı görünür hâle gelinceye kadar geciktirmedikçe ümmetim hayr üzere devam eder.” buyurduğunu rivayet etmiştir.¹³²

5. YATSI NAMAZI

Yatsı namazının müstehap vakti ile ilgili hadislerde iki hüküm bulunmaktadır. Birincisi vaktin başında kılmak; ikincisi ise geciktirmektir. Nitekim Câbir (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yatsı namazını insanlar çok olduğunda vakti girince hemen, az olduğunda geciktirerek kıları.”¹³³

Başka bir rivayette İbn Abbâs (radiyallâhu anh) şöyle anlatmıştır: “Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir gece yatsı namazını geciktirdi. İnsanlar yattı; uyandı; yattı ve uyandı. Nihayet Hz. Ömer “Namaz!” diye seslendi. Hz. Peygamber çıktı ve “Ümmetime zor gelmeseydi yatsı namazını bu vakitte kılmalarını emrederdim.” buyurdu.”¹³⁴

Benzer şekilde Enes b. Mâlik (radiyallâhu anh) Hz. Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yatsı namazını gecenin yarısına kadar geciktirdiğini ve namazdan sonra “İnsanlar namaz

¹²⁵ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/148.

¹²⁶ Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/14.

¹²⁷ İmâm-ı Âzam'a göre ikinci namazı vaktinin, cismin gölge boyu kendisinin iki katı olduğunda başladığı daha önce zikredilmişti.

¹²⁸ Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/489.

¹²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/41; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/452; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 1/230; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebir*, 1/180. Ayrıca Hanefî Mezhebi'ne göre akşam namazını vaktin başında kılmamak tahrîmen mekruh sayılmıştır. Vaktin girişinden itibaren sadece bir uzun âyet veya üç kısa âyet kadar süre beklenebilir. Farklı mevsimlerde de hüküm aynıdır. Ancak yemeğin hazırlanması ya da seferde olmak gibi bir özür sebebiyle geciktirilmesi durumunda kerâhet yoktur. Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/188; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/398.

¹³⁰ Buhârî, “Mevâkît”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 233.

¹³¹ Buhârî, “Mevâkît”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 217.

¹³² İmâm Ahmed, *el-Müsne'd*, 28/565; Ebû Dâvûd, “Salât”, 6.

¹³³ Buhârî, “Mevâkît”, 21; Müslim, “Mesâcid”, 233.

¹³⁴ Buhârî, “Mevâkît”, 24; Müslim, “Mesâcid”, 225.

kıldı ve uyudular. Ancak siz namazı beklediğiniz sürece namazın içindesiniz.” buyurduğunu rivayet etmiştir.¹³⁵

5.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî Mezhebi'ne göre kış mevsiminde yatsı namazını şafağın kaybolması ile gecenin ilk üçte biri arasında kılmak müstehaptır.¹³⁶ Yaz mevsiminde ise müstehap olan vaktin başında kılınmasıdır. Namazı gecenin yarısından sonraya bırakmak cemaati azaltacağı için mekruhtur. Ancak gecenin üçte biri ile yarısı arasında kılmak mubahtır.¹³⁷

Kâsânî yatsı namazının müstehap vakti konusunda yukarıda aktarılan hadislere ek olarak Hz. Ömer'in, valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (radiyallâhu anhumâ) gönderdiği mektubun da delil olduğunu söylemiştir. Nitekim mektupta “Yatsı namazını gecenin üçte biri geçtiğinde, eğer yapamazsan gecenin yarısına kadar kıl. Bu saatten sonra uyursan gözün uyumasın.” yazılmıştır.¹³⁸ Zira namazı gecenin yarısından sonraya bırakan kişinin, fecrin doğuşuna kadar uyanamaması ve namazı kaçırmaya kuvvetle muhtemeldir. Namazı kaçırmaya götürecek eylemlerde bulunmak da mekruhtur. Kâsânî'ye göre ayrıca müstehaplığın mevsime göre farklılaşmasının nedeni gecenin kısalığı ve uzunluğudur. Kışın geceler uzun olduğundan insanlar namazdan sonra hemen yatmaz. Bu nedenle yatsı namazından sonra gece sohbetleri yapılır. Hâlbuki rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yatsı namazından önce uyumayı, namazdan sonra gece sohbetini sevmezdi.¹³⁹ Yazın ise gece kısa olduğundan gece sohbeti yapılmaz.¹⁴⁰ Kâsânî'nin görüşüne bakarak aslında her iki mevsimde de geciktirmenin müstehap olduğu söylenebilir. Çünkü yazın gece kısa olduğuna göre vaktin girişi ile gecenin üçte biri arasında uzun bir süre yoktur.

Tahâvî'ye göre ise yatsı namazında müstehap olan, gecenin ilk üçte biri geçmeden vaktin başında; gecenin üçte biri geçerse yarısına kadarki sürede kılmaktır. Namazı özürsüz bir şekilde yarısından sonraya geciktiren kimse kötü bir fiil işlemiştir.¹⁴¹ Başka bir eserinde Tahâvî vaktin başından fecrin doğuşuna kadarki süreyi fazilet açısından üçe ayırmıştır: İlk üçte birlik süre yatsı namazının kılınacağı en faziletli vakit dilimidir. Üçte bir ile yarısı arasında kılmak birinciden

¹³⁵ Buhârî, “Mevâkî”, 25; Müslim, “Mesâcid”, 222.

¹³⁶ Kudûrî (v. 428/1037) gecenin üçte birinin müstehap vakte dâhil olmadığını benimsemiştir. Bk. Kudûrî, *el-Muhtasar*, 10. Ancak Ali el-Kârî, yukarıdaki hadiste geçen “üçte birine kadar” ifadesinin Kudûrî'yi bu hükme götürdüğünü vurgulamıştır. Zira Hz. Peygamber geciktirme sınırı olarak gecenin üçte birini belirlemiştir. Sınır ise hükme dâhil olmaz. Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/187.

¹³⁷ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi'* (Beyrut: Dâru Erkam, ts.), 1/49; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/397. Merginânî'ye (v. 593/1197) göre yatsı namazını gecenin üçte biri ile yarısı arasında kılmanın mubah oluşu, kerâhet delili ile nedb delilinin teâruzudur. Çünkü namazı geciktirmek, mekruh olan cemaatin azalmasına ya da mendup olan gece sohbetinin bırakılmasına sebep olur. Mekruh ve mendup teâruz ederse hüküm mubah olarak kalır. Bk. Merginânî, *el-Hidâye*, 1/49. Ancak İbnü'l-Hümâm, Merginânî'nin görüşüne itiraz ederek mendup bir fiil işlemenin mekruha götürmesi durumunda terk edilmesi gerektiğini, dolayısıyla mubah olmadığını belirtmiştir. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/233.

¹³⁸ İmam Mâlik, “Vukûtü's-salât”, 8; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/291.

¹³⁹ Buhârî, “Mevâkî”, 24; Müslim, “Mesâcid”, 236.

¹⁴⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i'*, 1/579.

¹⁴¹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 24.

daha aşağıdadır. Yarısından fecrin doğuşuna kadarki süre ise diğerlerinden daha düşüktür.¹⁴² Ona göre bu hükmün delili, konuyla ilgili rivayetlerde Hz. Peygamber'in yatsı namazını gecenin üçte birine ya da yarısına kadar kılmasıdır. Rivayetler birbirine zıt olmadığı için yatsı namazını gecenin üçte biri ile yarısı arasında kılmak fazilet açısından birinci vakte göre daha aşağıdadır. Gecenin yarısından sonra kılmaksa fazilet açısından diğer iki vakitte kılmaktan daha aşağıdadır. Nitekim Hz. Âişe (radiyallâhu anhâ) "Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir gece yatsı namazını gecenin çoğu geçtikten ve mescide gelenler uyuduktan sonraya kadar geciktirdi. Sonra mescide çıktı; namazı kıldı ve "Ümmetime zor gelmeseydi bu namazın vakti işte budur." buyurdu." demiştir.¹⁴³

Tahâvî'nin değindiği bir diğer rivayet, "Yatsı namazı ne zaman kaçırılmış olur?" sorusuna Ebû Hüreyre'nin (radiyallâhu anh) verdiği "Fecir doğduğunda." şeklindeki cevaptır.¹⁴⁴ Tahâvî bu cevapla birlikte yine Ebû Hüreyre'den aktarılan "Ümmetime zor gelmeseydi yatsı namazını gecenin üçte birine ya da yarısına kadar geciktirmelerini emrederdim."¹⁴⁵ şeklindeki rivayeti, yatsı namazının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiği, ancak bu sürenin fazilet açısından farklı dilimlere ayrıldığı görüşünün delili olarak takdim etmiştir.

Hz. Ömer'in, valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (radiyallâhu anhumâ) gönderdiği mektup da Tahâvî'ye göre bu hususta delildir. Zira Tahâvî'nin zikrettiği ve yukarıda ele alınandan farklı olan bir rivayet, ilgili mektupta "Yatsı namazını gece istediğin zaman kıl, fakat ondan gafil olma." cümlesinin yazılı olduğunu bildirmektedir. Bu rivayetten hareketle Tahâvî'ye göre yatsı namazını gecenin yarısına kadar kılmamak, ondan gafil olmaktır. Üçte birine kadar kılmak ondan gafil olmak değildir; aksine fazileti amaçlamaktır. Gecenin üçte biri ile yarısı arasındaki süre ise öncesine göre fazilet bakımından daha aşağıda, sonrasına göre daha yukarıdadır.¹⁴⁶

5.2. Hanefî Dışındaki Diğer Mezhepler

Yukarıdaki hadislerin delâletiyle Mâlikîler'e göre yatsı namazının müstehap vakti, şafağın kaybolmasından itibaren gecenin ilk üçte biri ya da gecenin yarısına kadarki süredir.¹⁴⁷ Ancak Karâfi'ye göre hadislerde geçen "Ümmetime zor gelmeseydi" ifadesinden namazı hem geciktirme hem de geciktirmeme hükmü çıkarılabilir. Zira namazın geciktirilmesi ümmete zor gelmektedir ve Hz. Peygamber bunu emretmemiştir.¹⁴⁸

Şâfiî Mezhebi'nde yatsı namazının müstehap vakti ile ilgili iki hüküm bulunmaktadır. Birinci ve daha kuvvetli olan görüşe göre yatsı namazını vaktin başında kılmak; ikinci görüşe göre

¹⁴² Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1/204. İbn Emîri Hâc'a göre Tahâvî'nin ifadeleri, yatsı namazını gecenin yarısından sonra bırakmanın tenzihen mekruh olduğuna işaret etmektedir ve doğrusu budur. Ancak İbn Nüceym (v. 970/1563) tahrîmen mekruh olduğunu Kunye'den nakletmiş; Haskefî (v. 1088/1677) de bu hükmü herhangi bir özür bulunmayan durumlara hasretmiştir. İbn Âbidîn'e göre de tenzihen mekruh saymak daha doğrudur. Bk. İbn Emîri Hâc, *Halbetü'l-mücellî*, 1/646; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/431; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/398.

¹⁴³ Müslim, "Mesâcid", 219.

¹⁴⁴ Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/553.

¹⁴⁵ İmam Ahmed, *el-Müsned*, 12/374; Tirmizî, "Salât", 10; İbn Mâce, "Mevâkîf", 8.

¹⁴⁶ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1/204-206.

¹⁴⁷ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, 1/150.

¹⁴⁸ Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/28.

ise ihtiyâr vaktini aşmayacak kadar geciktirmektir.¹⁴⁹ Ancak bu iki görüşü tek sayanlar da vardır. Onlara göre müstehap olan, uyuyup namazı kaçırma korkusu taşımayanlar için namazı geciktirmek; aksi hâlde vaktin başında kılmaktır. Nitekim daha önce aktarıldığı üzere Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yatsı namazından önce uyumayı, namazdan sonra gece sohbetini sevmezdi.¹⁵⁰

Hanbelîler'e göre ise yatsı namazını vaktin sonuna kadar¹⁵¹ geciktirmek müstehaptır. Ancak bu, tek başına namaz kılan kişi ile namazın cemaatle kılınması hâlinde geciktirilmesine razı olanlar için geçerlidir ve cemaatin tamamı ya da bir kısmına zor gelmemesi şartına bağlıdır. Aksi hâlde geciktirmek müstehap değil mekruh olur. Nitekim İmam Ahmed'den gelen bir rivayete göre yatsı namazı ancak cemaate zor gelmeyecek kadar geciktirilir.¹⁵²

SONUÇ

Namazların müstehap vakitleri ile ilgili Kur'ân'da açık bir ayet bulunmamaktadır. Fukahâ bu hükümleri genel olarak Hz. Peygamber'in Sünnet'inden çıkarmıştır. Sünnet'te tüm namazların müstehap vaktini içeren umum rivayetler de hususen bir namazın müstehap vakti hakkında varit olan rivayetler de vardır. Aynı konu ile ilgili birbiriyle zahiren çelişen rivayetler de söz konusudur. Bu nedenle müstehap vakitler konusu fakihlerin rivayetlerden hüküm çıkarma yöntemlerine dair güzel bir örnektir.

Hanefî Mezhebi dışındaki üç mezhep fakihleri müstehap vakitlerle ilgili daha çok bahsi geçen genel rivayetler ile birtakım ayetlere dayanırken Hanefî fakihler husus rivayetleri dikkate almıştır. Mezhepler arası ihtilafın temel nedenlerinden biri de budur.

Sabah namazının müstehap vaktinde Hanefî Mezhebi bir tarafta, diğer üç mezhep diğer tarafta yer almaktadır. Hanefîler'e göre namazı aydınlık vakitte kılmak, diğerlerine göre ise karanlık vakitte kılmak müstehap kabul edilmiştir. Hanefîler'den Tahâvî ise her iki görüşü mezcedecek şekilde namaza karanlık vakitte başlanıp kıraatın uzatılmasını ve namazın aydınlık vakitte bitirilmesini öncelikli olarak müstehap saymıştır. Daha da önemlisi, Tahâvî'nin bu görüşü İmâm-ı Âzam ve meşhur iki öğrencisine nispet etmesidir. Zira diğer Hanefî fakihler söz konusu imamlardan farklı bir görüş aktarmaktadır. Tahâvî, Hanefî Mezhebi krolonjisinde erken dönem âlimler arasında yer almaktadır ve İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'den birinin veya her ikisinin talebesinden ders almıştır. Bu nedenle onun imamlardan yaptığı nakiller önemlidir. Tahâvî'den gelen aykırı rivayetlerin ya söz konusu imamların farklı görüşlerine ya da aynı görüşün farklı şekilde anlaşılmasına işaret ettiği söylenebilir. Bu husus sabah namazının müstehap vakti konusunda kendini açıkça göstermektedir. Nitekim hükmün kaynağı olan hadislerden birinde Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) "*Sabah namazını aydınlık vakitte kılın.*" buyur-

¹⁴⁹ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/66; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/452.

¹⁵⁰ İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih*, 2/373; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/196.

¹⁵¹ Buradaki vaktin sonundan kasıt, gecenin ilk üçte biri ya da yarısı olmalıdır. Zira Hanbelîler'e göre yatsı namazı vaktinin ihtiyârî ve zarûrî kısmı bulunmaktadır. İhtiyârî vakit için İmam Ahmed'den gecenin ilk üçte biri ve yarısı olmak üzere iki rivayet gelmiştir. İbn Kudâme iki rivayeti birleştirerek yatsı namazını gecenin ilk üçte birine kadar kılmamanın evlâ olduğunu, yarısına kadar geciktirmenin câiz olduğunu belirtmiştir. Gecenin yarısından itibaren fecre kadarki süre ise zarûrî vakittir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/41.

¹⁵² İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/42, 43; İbn Müflih, *el-Mübdî*, 1/306.

muştur. Bu cümle “Namaza aydınlık vakitte başlayıp yine aydınlık vakitte bitirin.” anlamına da “Karanlık vakitte başlayın, aydınlık vakitte bitirin.” anlamına da zıt değildir. Çünkü Hz. Peygamber’in emrinde namaza ne zaman başlanacağına dair açık bir ifade bulunmamaktadır. İşte Tahâvî hadisteki emri sahâbe uygulamalarını da göz önünde bulundurarak ikinci anlama hamletmiş ve konu ile ilgili rivayetlerin anlamlarını bir noktada birleştirmiştir.

Benzer şekilde ikinci namazının müstehap vaktinde de Hanefîler ile diğer üç mezhep fakihleri iki farklı görüşü temsil etmektedir. Öğle, akşam ve yatsı namazlarında ise kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır.

Çalışmada ele alınan fukahâ görüşlerinden sonra değinilmesi gereken bir husus da günümüzde câmilerde kılınan namazlardır. Hanefî Mezhebi mensuplarının yaygın bir şekilde bulunduğu ülkemizde sabah namazı dışındaki bütün namazlar vaktin başında kılınmaktadır. Hâlbuki Hanefîler’e göre havanın sıcak olduğu günlerde öğle namazının, bütün zamanlarda ikinci namazının ve kış mevsiminde yatsı namazının geciktirilmesi müstehaptır. Ancak müstehap vakitler konusunun, cemaatle namazın fıkhîteki öneminin açık bir göstergesi olduğu göz önünde tutulursa câmilerdeki uygulamanın yanlış olmadığı söylenebilir. Zira fakihler birçok namazın müstehap vaktinde cemaatin toplanabilmesini temin edecek uygulamalara dikkat etmiştir. Hanefî fakihlerden bazıları da cemaatin terk edilmesine sebebiyet vereceği için mesela cemaatin sadece vaktin başında toplandığı bir yerde öğle namazını geciktirmenin müstehap olduğuna hükmetmeyi yanlış saymıştır. Buna göre cemaatin toplanması esastır. Fakat yine de mezhebin müstehap kabul ettiği zamanlarda cemaatin toplanmasını temin edecek uygulamalar daha isabetli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-San’ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San’ânî el-Himyerî. *el-Musannef fi’l-hadîs*. thk. Habîbürrahmân el-A‘zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1983.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Heravî. *Fethu bâbi’l-inâye bi-şerhi’-Nukâye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Erkam, 1997.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Heravî. *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-Mesâbîh*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Nühabü’l-efkâr fi tenkîhi mebâni’l-ahbâr fi Şerhi me‘âni’l-âsâr*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 19 Cilt. Dımaşk: Dâru’n-Nevâdir, 2008.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’. *Şerhu’s-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Züheyr eş-Şâviş. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*. thk. Abdulmu‘tî Emîn Kal‘acî. 15 Cilt. Kahire: Dâru’l-Mansûra, 1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu‘fî. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. 9 Cilt. Bulak: Matba‘atü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1311.

- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kinâ' 'an metni'l-İknâ'*. thk. Muhammed Hasan eş-Şâfiî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. Sâid Bekdâş. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Ruknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbü'rî. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Dârakutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arefe. *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- Haddâd, Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheratü'n-neyyira*. 2 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat ve Matbaacılık, 1978.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebşâr (Reddü'l-muhtâr içinde)*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989.
- İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayravânî en-Nefzî. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- İbn Emîri Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Emîri Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *Halbetü'l-mücellî ve bugyetü'l-mühtedî fi şerhi Münyeti'l-musallî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî ed-Dımaşkî. *el-Mübdî' şerhu'l-Muknî'*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât li-beyâni ma'ktedathü rusûmü'l-Müdevvene mine'l-ahkâmi's-şer'iyyât ve't-tahsilâti'l-*

- muhkemât li-ümmehâti mesâ'ilihe'l-müşkilât*. thk. Muhammed Haccî, Saîd A'râb. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Câmi'u'l-ümmehât*. thk. Ebû Abdîrrahmân el-Ahdar el-Ahdarî. Dimaşk: el-Yemâme, 2000.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fet-hu'l-Kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. *Kifâyetü'n-nebîh şer-hu't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İmam Ahmed, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1985.
- İmam Muhammed, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 13 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İmam Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1973.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî. *ez-Zahîra*. thk. Muhammed Haccî, v.dğr. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Muhtasar*. İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1966.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Erkam, ts.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî. *Tilbetü't-talebe fi'l-istilâhâtî'l-fikhiyye*. İstanbul: Matba'a-i Âmir, 1311.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. thk. Halîl Me'mûn Şîhâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. thk. Abduh Ali Köşk. 8 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Feyhâ, 2012.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Şeyhîzâde, (Damad Efendi) Abdurrahmân b. Süleymân. *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-ebhur*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *el-Muhtasar*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu me'ânî'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1977.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Ali Hilâlî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1987.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mısrî. *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*. thk. Abdullah el-Cibrîn. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1993.